

DECRIPTAREA UNOR EXPRESII PRIN APROXIMARE

IULIA MĂRGĂRIT

Parcurgerea de materiale dialectale oferă posibilitatea de a repera unele expresii, de multe ori, nu tocmai ușor de explicat, împreună cu „biografia” și sensul lor primordial. Cu astfel de prilejuri, se poate constata că proveniența formațiilor în cauză poate fi aproape nebănuită, timpul separându-le, drastic, de firele care duc la începuturi. Despre limba română s-a observat deja că dispune „de o imensă bogăție de construcții specifice care dau expresivitate vorbirii” (Duda 1985: 7). Bogăția acestora a dus la crearea unui adevărat patrimoniu frazeologic, identificabil în sursele care înregistrează expresivitatea limbii române cum ar fi literatura beletristică, vorbirea cotidiană la nivelul oralității, cu precădere, în cazul palierului dialectal și deci înregistrată în anchete dialectale, apoi, prin prelucrare, în texte, glosare etc. De altfel, modul în care unele frazeologisme s-au format, pe drumul „de la imaginea pierdută la semnificația actuală” a făcut deja obiectul unor preocupări (Munteanu, 2016).

În cele ce urmează ne-am propus să prezentăm câteva idiomatisme, sub aspectul semantismului, mai mult sau mai puțin permisiv, și al creării, așa cum le-am identificat în diverse surse, ținând cont de faptul că limba funcționează sincron și se constituie diacronic (E. Coșeriu *apud* Munteanu 2016: 8).

A DA CU FLORI ȘI CU BUSUIOC

Expresia *a da* (ceva, pe cineva) *cu flori și cu busuioc* semnifică „a da fără regrete, a dăruți cu bucurie ceva cuiva”, fiind curentă dincolo de Prut. Am auzit-o în nenumărate rânduri, ceea ce m-a încredințat de identitatea ei idiomatică. „– Mătușă, nu mi-i da mie căldarea asta?” „– Da ți-o dau **cu flori și cu busuioc!**” (informație orală). Textele dialectale¹ culese din localități enclavizate din spațiul exsovietic, între altele, au dat la iveală expresia, inseparabilă de ceremonialul nunții de odinioară din Basarabia, obârșia unora dintre minoritarii români cercetați. În prezent, se mai păstrează în lexicul nupțial, acolo unde, probabil, a continuat să se folosească: în ariile insulare de limbă română din spațiul amintit. Oferim un

¹ Este vorba de TD – Bas., TD – Nistru, TD – Ucr.

fragment dintr-o înregistrare, relativ, recentă din localitatea Moldovanskoe, Ținutul Krasnodar, Federația Rusă, efectuată în 1996 de Vasile Pavel (Chișinău): *De-amu zestrea, de-amu acelea s-o-mpăcat...o mărș mirele în ușa căsii, da mireasa șăde dincolo de ușă* (cf. „Iar mireasa viorică i-aștepta-ndărătul ușii” – M. Eminescu – *Călin, file de poveste*) și *c-o cană de agheazmă și cu busuioc, cu flori, cu busuioc și-l aghezmuie pe mire. Ei, ș-apoi... mirele o întrat în casă, da mireasa... joac-afară. Ș-ap-de-amu cheamă mireasa, apă[i] tata și cu mama mă ia de mână și cu flori și cu busuioc mă dă mirelui*: „– Na! Ți-am făcut-o / Ți-am crescut-o / Ți-am păzit-o / Și de foc, / Și de apă! / De-amu, cum îi păzi-o / Așa îi ave-o!” și *mă dă cu flori și cu busuioc* (TD–Ucr., 505). Gestul, însoțit de accesorii (flori, busuioc), desăvârșește episodul descris din ceremonialul nunții. Opțiunea pentru busuioc nu poate fi întâmplătoare. Planta simbolizează dragostea (Panțu, Pl.), iar tinerii se încred în puterile magice ale acesteia. Prezent la icoane, lângă agheazma cu care preotul slujește, *busuiocul* însoțește fetele și feciorii, în portul lor cotidian, dar și de sărbătoare din aceleași considerente (Pamfile, I. C., 248). Buchetul care întovărășește gestul de „predare” a miresei, de către părinți, mirelui, conferă evenimentului o anumită solemnitate, sugerând puritatea și sinceritatea ofertei.

În timp, expresia și-a lărgit registrul posibilităților de utilizare. Preluată din ceremonialul nupțial, ea cunoaște o deviere semantică prin asociere cu un obiect de care cineva dorește neapărat să se dispenseze. În astfel de circumstanțe, pentru a se garanta temeinicia ofertei se recurge la formula *il (o) dau cu flori și cu busuioc*, excluzându-se, în acest fel, resentimentele: *Aveam o cățelușcă frumoasă, da tare fura încălțăminte și o ducea de la casă. Un neam de la Ungheni o fost la noi și ni-o cerut-o*: „– Nu ni-ți da nouă cânișorul?” „– Vi-l dăm cu flori și cu busuioc!” (informație orală). Diferența între semantismul originar și cel ulterior este de nuanță. Bucuriei sincere de a dăruire mireasa, cu satisfacție și speranța în bine, i-a luat locul un sentiment similar, dar de intensitate mult mai mică, marcat de oportunitatea de a se putea elibera de ceva, de cineva, supărător, agasant.

A DREGE BUSUIOCUL

O situație similară prezintă expresia *a drege busuiocul* cunoscută, mai ales, cu înțelesul „a repara o greșeală, a ameliora o situație susceptibilă de a degenera în stare conflictuală”: *Apoi i-am spus o minciună ca să dreg busuiocul* (ap. TDRG). *Dacă văzu și văzu că cu meseria cizmăriei nu face nici o ceapă coaptă, se gândi să ia lumea în cap, să dea ochi cu necuratul c-auzise el, de la unul de la altul, că dacă te dai lui, apăi o duci bine cât vei mai trăi [...]. Acu cizmarul scăpase de orice grijă. Și se puse pe trai cu tot dinadinsul. Și bogăția-l năpădea mai abitir ca înainte. Nici de Dumnezeu nu uită și se gândi să dregă busuiocul* [pentru a se reabilita în fața Dumnezeirii, după colaborarea susținută cu *necuratul*] (Șez., IX: 70). *Era în toiul unirii fraților... Boieru meu le spuse câte-n lună și-n soare de*

bine, despre unire... Și ca să le prubuluiască cât e de bună și de scump lucru unirea zise lui Gheorghe Zgaibă să ridice d-acelea un bolovan cât toate zilele de mare. Țăla cercă dar nu-l putu nici cletina. Boieru îndemnă și pe Ion Mâzgă să puie mâna, mai porunci și altora... Eacătă-i, le zise, voios boieru, cu pilda asta încercai să v-arăt roadele unirii. Da un țăran mai isteț, Toader Fășnețu-l chema... dete răspuns boierului: „– E, cocoane Mihăieș, da greu jug, tăt pe capu meu și-al opincarilor îl lăsați și d-o fi unire!” A înmărmurit boieru, s-a făcut galben ca turta de ceară... Hăl boier **î drese busuiocu** pân alte vorbe că știi acuma, ce să-ți mai îndrug, cum e boieru (Jipescu, O., 16).

Punctul de pornire se pare că îl constituie un obicei, cândva, practicat în lumea satelor. Dacă o fată dorea să se mărite, dar nu avea pețitori, apela la serviciile unei vrăjitoare, recunoscute pentru prestațiile ei de succes. Și dacă voia de soț un tânăr anume recurgea la procedeul de *dregere a busuiocului*. Cuvântul moștenit din latină (*diregere*)² înseamnă, în acest context, „a descânta, a vrăji”, altfel spus „a trezi, a activa pe căi oculte, sentimentul erotic, necunoscut până atunci de tânărul dorit ca partener”. În astfel de situații, a apărut formula *a dregere busuiocul*, cu alte cuvinte a-i atribui, prin vrăji, puteri magice pentru ca persoana vizată să fie copleșită de sentimentul iubirii. Indiscutabil, simbol al dragostei, busuiocul a penetrat în terminologia nunții: *După ce au mâncat [...] sosind timpul să se scoale de la masă, nunul cel mare sau și vornicelul primare poruncește lăutarilor să cânte busuiocul, adică un fel de horă care e obicinuită când se scoală de la masă. Mesenii cum aud busuiocul [...] prind a juca. Mai mulți feciori încep a chiui următoarea horă: Frunză verde busuioc, / Ia poftim, boieri, la joc / Ia poftim și mai jucați / Că-i destul de când mâncați! [...] Frunză verde busuioc / Dumnezeu vă dea noroc!* (Marian, Nunta, 375). Îndrăgit de tineri (fete și feciori), busuiocul era purtat de către aceștia, atât pentru parfumul lui deosebit, cât și pentru credința că ar fi aducător de noroc în înfiriparea iubirii: **Busuioace, nu te-ai coace, / Și sămânță n-ai mai face / Că din semincioara ta / S-a scociorât dragostea!; De-ai fi om mi te-ai pricepe, / Dragostea din ce se-ncepe, / Din inele și din bete, / Vara din busuioc verde** (Ștefănești, Vâlcea, în Șez., IX: 112). Mai mult, dacă provenea de la

² Verbul *a dregere* se întâlnește, pe aceeași linie semantică, în afara domeniului culinar, „de a îmbunătăți, a asigura calitatea unui preparat, prin adaosuri”, și în ceremonialul înmormântării. În cazul morților, predispuși, prin antecedente, să devină *strigoii*, înaintea înhumării, „se dreg” pentru a dezactiva predispoziția de a se transforma în personaje malefice, cunoscute și sub numele de *moroi*, ipostază în care ar urma să-și chinuie familia. În materialele culese din Muntenia (TDM I–III), în glosarele aferente (*Gl. Munt.*, DGS, I–III), există texte care relatează despre ritualul corespunzător, cu alte cuvinte se apelează la anumite proceduri pentru a anula potențiala modificare: [Mortul] **să-l dregă cine are coraj, să ia un acoi din ăla marile, să-l puie, să-l înfigă în burtă** (DGS II, pct. 756, Dealu Lăunele, Dănicei, Vâlcea). Aceeași situație este confirmată la minoritarii români din Bulgaria: *Ne ducem dimineața dăpă ce moare și punem la ocol, la patru colțuri și punem usturoi și patru fuse, îl dregem. Și când ne ducem nu vorbim și luăm trei pietre ș-aruncăm așa peste cap. Trei neveste ne ducem... și mergem una dăpă alta și arucăm așa [la mormânt] una cu fuse și una cu usturoi și una cu pietre. Și ne ducem și-o dregem* [moarta] (TD–Bulg., 12–13).

preot, clarifica problema esențială a căsătoriei: devoalarea mirelui. Exista și posibilitatea de a fi fost procurat direct de la preot, restrictiv, de Bobotează când vizita casele enoriașilor pentru a le sfinți cu busuioc muiat în agheazmă: *Mai venea popa cu Boboteaza și cerea busuioc, adică dădea chiar popa la fetele mari, și-l pune sub pernă și-și visa ursitul* (TDM II: 868, pct. 753, Zăvoaia (Brăila)). *Fetele lua busuioc de la popa. Ei! Îi da popa acolo nițel busuioc și îl pune aicea [= în sân] și să culca noaptea cu el și zicea că visează pă cine ia* (TDM III: 1038, pct. 864, Sohatu, Ilfov).

Prin urmare, prioritar, *a drege busuiocul* semnifica „a face farmece pentru a rezolva problemele sentimentale ale tinerelor” (care apelau, de obicei, la procedeu); în plan secund, de fapt, accepția actuală, „a revizui un sentiment, o atitudine, prin «salt» de la negativ la pozitiv”.

LA AȘA CAP, AȘA CĂCIULĂ

Zicala se întemeiază pe o snoavă relatată în revista Șezătoarea, II, 219, valorificată mai apoi de Zanne III: 43. Se povestește că un negustor turc, ajungând într-un sat din Moldova, într-o curte, a văzut o scroafă cu porci. Neștiind despre ce animal este vorba a cerut lămuriri de la stăpân. După „prezentare”, turcul a fost captivat pe loc de calitatea scroafei de a fâta de câte 3 ori pe an, de fiecare dată între 6–10 porci, ceea ce, după calculele lui însemna o nesferată sursă de înavușire. A decis, în consecință, să facă investiții în negoțul cu porci, cheltuindu-și tot capitalul în acest scop. Curând a survenit o epidemie porcină și proaspătul negustor în branșă a rămas cu câteva exemplare. Le-a sacrificat și pe acelea ca să încheie trista experiență, iar din pieile obținute și-a confecționat o căciulă. Ducându-se în târg cu bizara confecție pe cap, a fost întrebat de ce anume și-a comandat un astfel de obiect. Răspunsul lui memorabil *La așa cap, așa căciulă!* a intrat în repertoriul înțelepciunii populare românești (dacă lucrurile s-au petrecut așa!). Enunțul microtextului sugerează semantismul „echilibrat” al acestuia, cele două componente fiind echitabile. Ceea ce nu se știe, rămâne întâmplarea reală sau imaginată din care s-a desprins concluzia sapiențială.

Ignorarea acesteia nu împiedică vorbitorii să se servească de expresie.

CORB LA CORB NU SCOATE OCHII

Despre corbi se spune că întotdeauna țintesc ochii păsărilor pe care le vânează. În schimb, niciodată nu atacă identic când se bat între ei. Mai mult, dacă un corb orbește, toți ceilalți îl îngrijesc, îl hrănesc, susține Zanne I: 435. Această credință motivează proverbul *corb la corb nu scoate ochii*, precum și unele imprecții: *scoate-i-ar corbii ochii!* (Marian, O. II: 24); *de i-ar fi scos corbii ochii!*

(Reteganul, P. III: 71 – după DLR). În același sens, S. Fl. Marian, *O.*, II: 11, furnizează un detaliu indispensabil pentru conturarea expresiei: *Corbii, după cum se știe, îmblă mai totdeauna numai în păreche, doi câte doi*, informație convergentă cu cele oferite de Zanne. Există, prin urmare, o explicație pentru comportamentul reciproc protector dintre corbi. Cât privește proverbul, folcloristul face următoarea transpunere: *Se aplică mai cu seamă la oamenii care ți se par că trăiesc rău întreolaltă, precum sunt unii am ploiați, însă când voiești să scoți ceva de la vreunul dintre dânșii prin ajutorul celui lalt, atunci, în loc să-ți ajute, amândoi te nedreptățesc* (p. 23).

Emisă sub forma unei sentințe, expresia are la bază buna cunoaștere a păsării implicate și a tacticii adoptate de aceasta în modul său de existență, în cadru intrafamiliar și în afară.

A UMPLE DE FILIPEȘTI

Cu circulație, de predilecție, în Muntenia, conform atestărilor, expresia anunțată *a umple de filipești* semnifică „a păcăli (pe cineva), simulând o afacere bună, în realitate, o tragere pe sfoară”. Nu întâmplător G. Baronzi, LR, 86, a inserat-o într-o suită de secvențe, cu mesaj similar, sub titlul *Păcăliri: S-a jurat pe vin să nu mai bea rachiu; Să n-am parte de oale sparte; Mă umpluși de filipești*. Ca proveniență, poate fi localizată, prin omonimie cu toponimul Filipești (Târg), din jud. Prahova. Acolo, periodic, odinioară se desfășura un târg renumit, „leagănu” subsensului „bani, bancnote”, dobândit de acesta în urma unei întâmplări. Fiind o piață specializată în vânzare-cumpărare pentru tot felul de negustori, onești și mai puțin onești, la un moment dat, la una dintre ediții, s-a infiltrat un grup de falsificatori de bani. Au ales, probabil, localitatea, doar „comună urbană”, relativ retrasă, în raport cu marile orașe, ca mai puțin susceptibilă de a se afla, neapărat, în atenția autorităților. După ce banda a fost dată în vileag, s-a constatat că numărul celor care primiseră bani calpi era considerabil.

Descoperirea faptei a cunoscut un anumit răsunet, dat fiind faptul că bancnotele false, puse în circulație, au fost, nu puține, iar numărul păgubașilor, pe măsură. Întâmplarea nefastă, rezumată într-o expresie, s-a impus, cunoscând o largă răspândire, dar, odată cu trecerea timpului, și o inevitabilă „ermetizare”. Secvențe de felul celor înregistrate în glosare, își întemeiază mesajul pe deducție: *Ce mai treabă ai mai făcut și tu! M-ai umplut de filipești!* (Ciașanu, *Vâlcea* s.v. *brânză*). Același autor, în *Glosar*, indică trei frazeologisme, ultimul fiind titlul în discuție, ca glosă, pentru expresia *ai făcut și tu brânză de curcă*, poziționată s.v. *brânză*: „*m-ai umplut de brânză!*”; „*ce mai treabă ai făcut și tu!*”; „*m-ai umplut de filipești!*” Situația se întâlnește consemnată în literatura beletristică: *Hoșu ăl mare l-a trimis să-i fure o găină din sat. Abia se-nserase bine când a-nceput să dea târcoale cocenilor și, tot umblând de colo până colo... a pierdut toată noaptea, l-a*

găsit hoțu ăl mare tălălăind pe uliți, cu mâinile goale: „– Sărăcan de mine, ce mai hoț! Păi nu ești bun de nimic, mă! Uite, după ce m-ai umplut de filipești cu găina, mi-ai vârat ș-o rață-n traistă” (Lungianu, *Clacă*, 136).

Se-nțelege că este vorba de un câștig „zero”, pe deasupra cu „un bonus” de aceeași valoare, = *o rață-n traistă*, cu alte cuvinte, o complicație suplimentară. Un câștig identic rezultă și din textul următor: *Îți vorbesc, hine Moțăilă, după cât mă duce capul: De ți-o plăcea, bine mi-o părea; de nu, mă umpluși de filipești, c-așa o să-ți zic* (Jipescu, *O.*, 127).

Expresia înregistrată, repetat, de Zanne VI: 114 se pare că a cunoscut un anumit răsunset, date fiind semnificațiile multiple pe care le menționează autorul: 1. „a da bani calpi, care nu au curs”; 2. „a spune lucruri neînsemnate”; 3. „a pricopsi pe cineva (ironic)”; 4. „a-i da (cuiva) mai nimic”; 5. „a molipsi (pe cineva) «de boale lumești sau cum se mai zice, boale boierești»”.

A-ȘI LUA HAMUL ȘI PRAȘTIA

Idiomatismul conține numele a două obiecte indispensabile pentru cel care se ocupa, cândva, cu dresarea, învățarea cailor [aceștia din urmă, cu o astfel de calitate, figurând între bunurile de invidiat ale ciobănașului din balada *Miorița*: *Și are oi mai multe, / Mândre și cornute / Și câini mai bărbați / Și cai învățați!*], cu pregătirea lor pentru călărie sau tracțiune. Dacă *hamul* reprezintă un obiect încă bine cunoscut, *praștia* (= căpăstrul sau frânghia de care se ținea calul atunci când era învățat, dresat) a trecut în vocabularul pasiv, odată cu folosirea tot mai redusă a cailor în muncile agricole. În trecut, a avut curs și expresia *a da un cal la praștie* „a dresa un cal ținându-l legat cu o frânghie și făcându-l să alerge în cerc în jurul celui care se ocupa de el”.

Din perspectivă semantică, *a-și lua hamul și praștia* semnifică, p. ext., [despre o persoană] „a se decide să muncească, având toate elementele necesare”. De multe ori, cu verbul la imperativ, zicala devine un imbold categoric la muncă: *Ia-ți, dar, praștia și hamul, / Puneți în cumpănă dramul / Și măsurile îți ia! Du-te și tu de muncește / Câștigă și te hrănește / Cu vorba nu-ntârzia!* (A. Pann, P.V. III: 95 ap. Zanne: 320).

A(-ȘI) LUA LUMEA ÎN CAP

Înregistrată de Zanne II: 57, construcția-titlu semnifică „a fugi pentru a scăpa de un rău, fără a ști unde; a fugi nebun”. După G. Coșbuc (*Opere*, IV: 23), ar fi „una dintre cele mai îndrăznețe metafore ale limbii noastre. Tabloul e uriaș, ideea lui are aparențele absurdității și, tocmai de aceea, e de o energie izbitoare”. Mai mult chiar, poetul ne asigură că respectivul tablou „nu e product al fantaziei, ci al

realității”, pentru că atestă un vechi obicei românesc, „o tragedie sfâșietoare” din trecutul nostru. Pare legat de șirul de conflicte declanșat între stăpânii unor pământuri și noii proprietari care încercau să-și extindă terenul achiziționat, afectând proprietățile vecine. Stingerea neînțelegerilor, impunea ca păgubașul să jure, într-un mod special, pentru a-i fi luată în considerație plângerea. În acest scop, avea loc un adevărat ceremonial: *țaranul lua o brazdă din răzorul pe care-l arăta ca adevărat și, cu brazda pe cap, urmat de martori, cu alte brazde pe cap, mergea pe răzor cât era moșia de lungă* (op. cit., 29). La rigoare, țararii umpleau o traistă cu pământ din moșia lor și jurau cu traista pe cap: Acest lucru se numea „a-și lua pământu-n cap”. Textul jurământului era formulat astfel: *Jur și mărturisesc pe trupul și sufletul meu, pe dragostea nevestei și fericirea copiilor mei, că așa stă răzorul cel adevărat – să nu-mi putrezească trupul în pământ și să n-am parte de odihnă după moarte, dacă nu mărturisesc eu adevărul și dacă pământul ce-l port în cap nu este pământ din pământul meu și bucățică din moșia mea.* (id., ib.). Pentru țaran „sforicica de pământ” însemna „lumea” toată (v. unul din sensurile cuvântului *pământ* „lume, univers”: *a cutreiera pământul = lumea*). Când se declanșa o astfel de pricină, el „își lua pământul (= lumea) în cap”, la propriu, deznădăjduit, și proceda la jurământ.

Obiceiul a fost abandonat după ce au intrat în vigoare praviile date în Moldova de Vasile Lupu și în Muntenia de Matei Basarab, care au stabilit proprietatea funciară rurală. Mărturia asupra obiceiului s-a perpetuat în zicătoare cu o anumită segmentare de sens, prin îngropare în uitare a practicii propriu-zise de „a pune pământul pe cap”, rezumându-se la starea de disperare în urma unor neazuri soluționabile cu plecarea definitivă în lumea largă: *Când mă gândesc să mă duc acasă, îmi vine să-mi iau lumea-n cap* (Sorescu, LL, I: 147). Ca o dovadă a practicii de punere a pământului (= țărâniei) într-un ambalaj, pe cap, a rămas zicătoarea *A-și lua lumea în traistă* (Zanne, P III: 408).

A SE BATE CA ORBII

Cu referire la nevăzători, zicala s-ar părea că nu prezintă dificultăți în privința sensului. La prima... vedere (= auzire), am putea considera că este vorba de lovituri orientate *orbește*, fără niciun fel de menajamente, la nimereală, de fapt, glosa formulată de I. Zanne II: 664 pentru sensul 1. Același autor atrage atenția asupra unui detaliu care poate fi pierdut din vedere: combatanții, prin afecțiunea comună, în timpul confruntării, sunt obligați să se țină de haine reciproc, în caz contrar existând riscul să se piardă unul de celălalt. Din cauza acestei condiții, bătaia nu poate avea nici eficiență, nici anvergură. De aceea, expresia din titlu se aplică celor care într-o altercație degenerată în... se țin (ori se trag) mai mult de haine, prin urmare nu oferă „spectacolul” unei bătăi autentice, ceea ce ar corespunde celui de al doilea înțeles, formulat de Zanne, op. cit. (*Se zice când cei care se bat se țin mai mult de haine, căci, scăpând orbului din mână, nu-l mai prinde*).

A DUCE DE NAS (PE CINEVA)

A duce (sau *a purta*, *a târi*, *a ține* etc. pe cineva) *de nas* este o expresie cunoscută cu două accepții: 1. „a stăpâni, a conduce după bunul plac pe cineva, a-l determina să acționeze într-un anumit fel, a-l dirija” (*Crapă de necaz că nu pot să stăpânească dumnealor pe toți mahalagii noștri, să-i poarte ei de nas, după cum le place lor* – Caragiale, *Opere*, II: 260). 2. „a purta pe cineva cu vorba, a-l amăgi, a-l înșela” (*S-a lăsat dus de nas și tras pe sfoară de toți șarlatanii* – Vlahuță, *O.A.*, III: 43). Cumulul celor două acțiuni reprobabile, din ultimul exemplu, potențează semantismul expresiei discutate. Ca procedeu bine cunoscut este atestat de Ciușanu, *Glosar s.v. nas* 6.: **îl duce muierea de nas** (*poartă de nas*) „îl conduce, îl povățuiește (cu sens rău), cântă găina la asta”.

Problema pentru care ne-am oprit asupra expresiei este semantismul acesteia. Fără să ridice dificultăți de înțelegere, aparent totul este clar, considerăm, totuși, că adăugarea unui detaliu ar clarifica pe deplin, în mod special, sensul 1. și totodată „obârșia” acestei ziceri. Este vorba de accepția regională a nucleului nominal *nas*, care, la nivelul respectiv, semnifică 1. „rât de porc” (DGS II); 2. „bot la unele animale (*cal, arici, viezure*” (*ib.*, v. și TD – Ung., *Gl.*, Rom. Ung., *Gl.*). În cazul de față, înțelesul privește *calul*, de multe ori purtat, dus de stăpân de *nas*, evident în sensul propriu al cuvântului, notat în județele Buzău, Teleorman, Giurgiu, în sursa citată (DGS II). Presupunem că imaginea animalului de tracțiune, însoțit de cel care îl dirijează, ca stăpân și ca „tovarăș de muncă”, ținându-l de bot [= *nas*], a constituit modelul pentru crearea expresiei. Sensul 2. este inseparabil de sensul 1. fiind în evidentă filiație. Pentru semantismul expresiei, în general, I. Zanne II: 315–316 se limitează la o altă soluție: *se zice astfel prin aluzie la urși și la alte fiare care fiind prinse de vânători, li se petrece o verigă prin nări și sunt siliți să asculte de poruncile acelor care îi stăpânesc*. Cele două explicații nu se exclud, ci se completează. În acest sens, apreciem imaginea calului prioritar-decisivă în cristalizarea expresiei.

A-I TĂIA GURA-N SĂBII

După Zanne, P II: 186, *a-i tăia gura-n săbii* „se zice despre omul gureș, limbut, flecar, dar și cicălit, aspru și mușcător”. Probabil are dreptate, întrucât interpretarea o regăsim la Jipescu, O., 112: *Când are omu patima limbuției, gherme [= vierme] la limbă, vorbește și curate, și spurcate, și hierte și nehierte, e femeie cicălititoare ce-i taie gura-n săbii*.

În structura anunțată, zicerea se întâlnește frecvent în Muntenia, chiar în beletristică, la autori originari din provincia amintită, cu diverse nuanțări ale sensului: [despre cineva, aparent, cu admirație] „a vorbi fluent mai multe limbi,

trecând de la un registru la altul”: *În fiecare an, [tânărul] venea o lună de vacanță [de la Paris]; se albise la față, prinsese o mustăcioară de drag, și era deștept și-i tăia gura în săbii, și pe românește și pe franțuzește* (Bassarabescu, 52). Pentru Moldova, ne ajută opera lui M. Sadoveanu unde apare, fie într-o organizare mai redusă, probabil, în componența primitivă: *Cucoana Profira, deși avea o gură sabie, care nu mai tăcea, se înduioșă repede* (Opere II: 611), fie într-o construcție comparativă, ulterioară, mai amplă: *Ea taie cu vorba mai bine decât tai tu cu sabia* (Opere 11, 226). De altfel, într-o structură similară, a fost înregistrată de Baronzi, LR, 52 (*Gura taie mai mult decât sabia*), confirmată de culegerile de texte dialectale recente din partea sudică a țării, cu înțeles pozitiv-admirativ, ca la Bassarabescu (v. supra): *Copiii de acu... mulți e precauți, mulți e deștepti, să naște cu știință-n ei [...] o știință [sic!] dă vorbește, mă uit la el... știe el poezie un copil dă patru ani, știe de-i taie gura-n săbii, o fetiță de-alde băiatu meu ... să vedeți ce vorbește... uite, să spuie fat-asta, ce nu egzistă!* (TDM II: 318, pct. 716, Fântânele, jud. Prahova). În înregistrările folclorice mai vechi, pentru același semantism, în loc de *sabie* apare un sinonim învechit, *fier* (v. DA s.v. 4.), uneori, și cu un „supliment”: *Îi taie gura-n fier și-n oțel*, „e numai gura de el (ea), spune și vrute și nevrute”. Cu certă valoare metaforic-hiperbolică, frazeologismul subliniază enormitățile, grozăviile pe care le debitează persoanele cărora nu le-ar rezista niciunul dintre metalele specificate, după cum rezultă din Ciaușanu, *Glosar s.v. taie: îi taie gura în fier și în oțel*: „e tare limbut, e numai gura de el, te pune în divan, cu gura, e ascuțit la limbă, spune și vrute și nevrute”. Permanența expresiei, pentru aceeași zonă, este probată de opera lui Marin Sorescu, *LL, III: 16: Au ars toate. Avea palton bun de carachior, cămăși, fuste. / Și-au ars toate, nu se putea apropia nimeni că se lua cu / Securea după el. / – Îuu, cămășile mele, lucrurile mele de la tata, / Și să mi le ardă el! / Ea – îi tăia gura-n fier și-n oțel, nu mai tăcea / Da să se / Apropie, el amenința cu securea*. De la românii din Vidin, din partea dreaptă a Dunării, Em. Bucuța a înregistrat, la începutul secolului trecut, aproximativ aceeași var.: *Și mie p-acolo prin sat îmi taie gura-n fier*, cu glosa „cu clonț ascuțit, deștept”. Și Zanne II: 186 o mai înregistrează, pe baza unor comunicări din Vâlcea și din împrejurimile or. Slatina, din jud. Argeș: *Limba taie mai mult decât sabia* (*id., ibid.*, 220), ori într-o formulă mai extinsă, pentru Muntenia, *De multe ori, limba taie mai mult decât sabia*. Aici menționăm și var. cea mai veche, preluată de la I. Golescu: *Limba urâtă, mai ascuțită de orice sabie ascuțită* (*id., ib.*, 220) (de remarcat valoarea prepoziției *de* în construirea comparativului).

*

Dintre expresiile prezentate, cea dintâi, *a da cu flori și cu busuioc*, prezintă un pronunțat caracter regional. Specifică graiurile românești de dincolo de Prut, are o circulație restrânsă, limitându-se la arealul respectiv. La nivelul amintit a rezultat prin desprindere din ceremonialul nupțial, unde a apărut de fapt, pentru o utilizare mai largă. Diferența dintre semantismul primar și cel ulterior se limitează la nuanță,

în primul caz exprimând un sentiment de satisfacție superlativ, în cel de al doilea, unul moderat din același registru al bucuriei, al mulțumirii. Accesibilă parțial, întrucât, îndeobște, florile întovărășesc darurile, înfrumusețând gestul de a dăruii, nu există criterii pentru a încadra zicala, în absența informației, în ritualul nupțial.

„Izolarea”, în terminologia lui Iorgu Iordan, *a drege busuiocul* devine comprehensibilă prin decodarea verbului, cu accepția curentă „a repara”. Înțelegem că are loc o răsturnare de situație prin medierea plantei bine cunoscute, fără să știm neapărat în ce împrejurare anume aceasta a fost supusă tratamentului special pentru a fi dreasă. Și se pare că este suficient atât.

La așa cap, așa căciulă, construcție binară, echilibrată perfect prin prezența simetrică a adverbului *așa*, în fiecare dintre cele două părți componente. Povestea obscură prin care s-a ajuns la „armonia” *cap / căciulă*, astăzi aproape necunoscută, nu împiedică circulația expresiei, de altfel în diverse realizări conform „istoriei” (*cum e turcul, și pistolul; la așa stăpân, așa slugă; cum e sacul, așa și peticul* etc.).

Corb la corb nu scoate ochii, prin structura repetitivă, transmite un adevăr incontestabil: indivizii aceleiași comunități sunt solidari în fața unui potențial pericol extern.

A umple de filipești inteligibilă, în exclusivitate, prin verb, frecvent în frazeologisme peiorative: *a umple de râie, de păduchi, de purici* „a contamina...”; *a umple de brânză* „a nu primi, a nu obține nimic”, prin *filipești*, se încadrează în seria calamităților enunțate sau a câștigului „zero”, mai degrabă. Istoria banilor falși, denumiți prin toponimul care le-a atras „celebritatea”, necunoscută în condiții de normalitate, nu afectează uzul construcției încă actual și frecvent pentru aria sudică.

A-și lua hamul și praștia beneficiază de claritate până la un punct, asigurată de *ham*, lexem simbolic inseparabil de tracțiunea cu cai. Pregătirea accesoriului pentru animalul în cauză „vorbește de la sine” despre ceea ce urmează să se întâmple. Obiectul care ar completa acțiunea în pregătire, praștia, nemaifiind cunoscut impune, de la sine, soluția ignorării. Sacrificarea definitivă a acestuia nu periclitează decisiv destinul expresiei, dar, prin eliminare, o afectează structural, dezechilibrând-o și, prin urmare, lexemul este păstrat strict formal.

A-și lua lumea în cap, raportată la realitatea generatoare dezvăluită, demonstrează practici empirice uzitate în litigiile declanșate, inevitabil, între proprietarii de pământuri. Necunoașterea istoricului a fost suplinită poate de cursul unor construcții similare (*a pleca cu noaptea-n cap*), acceptându-se metafora absurdă.

A se bate ca orbii, pare foarte clară, prin admiterea posibilității de a lovi orbește, oriunde, la disperare. Orientarea loviturii, temperată de handicapul combatanților, obligați să se blocheze reciproc, transformă conflictul într-un pas pe loc, „într-o bătaie de operetă”.

A duce de nas, cu punctul de plecare, din lumea animalelor exploatate de om, prin corelare cu organul anatomic al mirosului, plasat proeminent pe chipul uman, a permis translarea expresiei în planul vieții omenești. Metafora sugerează supunerea totală a celui care într-o împrejurare sau alta este, figurativ, dus de nas.

A-i tăia gura în săbii dispune de un parcurs reconstituibil de la punctul de pornire, locuțiunea comparativă *a avea o gură sabie*, remarcabilă prin forța cuvântului care *taie = ucide*, *a-i tăia gura-sabie*, cu var. *a-i tăia gura-n săbii*. Modificarea elementului comparativ în construcție prepozițională, s-ar datora analogic formulei consacrate din basme „*în săbii să ne tăiem sau în luptă să ne luptăm*”. Alături de înțelesul primordial „a învinge, a ucide cu vorba”, a dezvoltat un altul „a impresiona, a încânta prin modul iscusit de exprimare în limba proprie sau într-o alta străină”.

Separate definitiv de suportul „generator”, expresiile selectate supraviețuiesc printr-un fel de autonomie dobândită în urma interpretării restrictive a unui lexem sau a unui grup de lexeme. Numitorul comun al acestor alcătuirii constă într-un element de rezistență a cărui deciptare le conferă credibilitate: *a da (ceva) cu flori*, *a drege*, *așa cap = așa căciulă*, *corb la corb*, *a umple de...*, *a-și lua hamul*; *a-și lua lumea în cap*, (*a se bate*) *ca orbii...*, (*a duce de*) *nas*; *a-i tăia gura-n săbii*. Excepție fac construcțiile comparative de egalitate (*la așa cap...*) sau sentințe (*corb la corb...*).

Tematic, expresiile sunt diverse. Unele reflectă un obicei, între timp practicat tot mai puțin sau chiar deloc: *a da cu flori și cu busuioc*; *a drege busuiocul*; *a-și lua lumea-n cap*, *a duce de nas*. Altele pleacă de la o însușire, o caracteristică: *corb la corb nu scoate ochii*; *a se bate ca orbii*; *a-i tăia gura-n săbii*. Și întâmplarea poate constitui suportul real: *a umple de filipești*, ca de altfel și constatarea: *la așa cap, așa căciulă*.

În raport cu semantismul originar se observă mutații felurite:

extensiune: *a da cu flori și cu busuioc*, de la dăruitul miresei la dăruirea oricărui obiect din gospodărie și nu numai: „a oferi ceva cu generozitate”; *deviere*: *a drege busuiocul* „a repara o situație în pragul eșecului, prin „evadare” din planul sentimentului erotic; de la *a tăia gura sabie* „a ofensa, a distruge cu vorba” la „a admira pe cineva pentru felul în care vorbește”; trecere de la propriu la figurat: de la *a-și pune pământ pe cap* la *a-și lua lumea în cap* „a pleca nu se știe unde”; de la *a umple de filipești* la *a păcăli*; perpetuarea unei constatări cu valoare exponențială fără să se cunoască motivația reală: *corb la corb nu scoate ochii* „solidaritatea indivizilor *eiusdem farinae*”.

Toate acestea reprezintă soluții de deciptare prin evaluarea parțială a vechilor frazeologisme până la un punct, accesul integral fiind îngreunat (cf. *a-și lua hamul* luat în calcul restrictiv din structura primitivă *a-și lua hamul și praștia*).

Interpretarea deductivă prin aproximare, în unele cazuri, a constituit soluția de supraviețuire a frazeologismelor respective.

Majoritar, expresiile comentate nu permit raportarea enunțului la suportul narativ corespunzător. Chiar în aceste condiții, ele au rămas în circuit prin capacitatea expresivă a unei singure leme sau a unui grup integral. Interpretarea acestuia (acestora) cu aproximație, a asigurat perpetuarea semantismului primitiv (*la așa cap, așa căciulă, a-și lua hamul...*) sau conturarea unuia adiacent (*a-i tăia gura-n săbii*).

IZVOARE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

- Baronzi, LR George Baronzi, *Opere complete*. Vol. I: *Limba română și tendințele ei*. Galați. G.D. Nebunely și fii, 1872.
- Bassarabescu 1958 I.A. Bassarabescu, *Lumea de ieri*. Nuvele, Schițe, amintiri. Prefață de Al. Piru. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Bucuța R.V. Emanoil Bucuța, *Românii dintre Vidin și Timoc*. Cu un adaus de documente, folklor, glosar, fotografii, hărți de... Tip „Cartea Românească”, 1923.
- Caragiale, *Opere* II I. L. Caragiale, *Opere*, vol. II. *Teatru, Scrieri despre teatru. Versuri*. Colecția „Opere fundamentale”. Coordonator: acad. Eugen Simion. Ediție îngrijită de Stancu Ilie, Nicolae Bârna, Constantin Hârlav, București, 2000.
- Ciașanu, *Vâlcea* G. F. Ciașanu, G. Fira și C. M. Popescu. *Culegere de folclor din județul Vâlcea și împrejurimi*, cu un glosar. București, Cultura Națională, 1928.
- Ciașanu, *Glosar* G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*. București, Imprim. Națională, 1931. (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).
- Coșbuc, *O*. IV George Coșbuc, *Opere alese*, IV. Ediție îngrijită și prefață de Gavril Scriban. București. Editura Minerva, 1978.
- DGS I–III *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Volumul I, literele A–C, București, 2009; volumul II, literele D–O, București, 2010; volumul III, literele P–Z, București, 2011, coord. Maria Marin.
- Duda et alii Gabriela Duda, Aglaia Gugui, Maria Janne Wojcicki, *Dicționar de expresii și locuțiuni ale limbii române*. București. Editura Albatros, 1985.
- Gl. Munt. *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, 1999.
- Jipescu, *O*. Gligore M. Jipescu, *Opincaru, cum este și cum trebuie să hie săteanu*. Scriere-n limba țaranului muntean. București, 1881.
- Marian, *N*. S. Fl. Marian, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ. București, Edițiunea Academiei Române, 1890.
- Marian, *O*. S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*. Tom. I–II. Cernăuți, 1883.
- Munteanu 2016 C. Munteanu, *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași. Institutul European.
- Pamfile I.C. T. Pamfile, *Industria casnică la români*. București, 1910.
- Panțu, Pl. Zach. C. Panțu, *Plantele cunoscute de poporul român*. București, 1929.
- Rom. Ung. Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Românii din Ungaria*, Texte glosar, studiu lingvistic, București, 2013.
- Sadoveanu, *O*., II Mihail Sadoveanu, *Opere* II, București, 1994.
- Sorescu, *LL*, III Marin Sorescu, *La Liliaci*. Poeme. [Cartea a III-a], București. Editura Cartea românească, 1980.
- Șez. *Șezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare. Director: Artur Gorovei, Fălticeni. Anul I, 1892 ș. u.
- TDM I–III *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1987.
- TD–Bas. Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri românești din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei și nordul Maramureșului*. Texte dialectale și glosar (Institutul de Fonetice și Dialectologie „Al. Rosetti”), București, 2000.

TD–Bulg.	Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, <i>Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei</i> . Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar, 2006.
TD–Nistru	<i>Graiuri românești de la est de Nistru</i> . Texte dialectale și glosar, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe și Vasile Pavel, București, Editura Academiei Române, 2011.
TD–Ucr.	Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, <i>Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei</i> . Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar. București, Editura Academiei Române, 2016.
TD–Ung.	Maria Marin, Iulia Mărgărit, <i>Graiuri românești din Ungaria</i> . București, Editura Academiei Române, 2005.
Vlahuță, O. A., III	Al. Vlahuță, <i>Opere alese</i> , vol. III. Cu o prefață de Mariana Șova, București, 1952.
Zanne P I–X	Iuliu A. Zanne, <i>Proverbele românilor</i> . Vol. I–X, 1895–1912.

EXPRESSIONS IDIOMATIQUES DÉCRYPTÉES PAR APPROXIMATION

RÉSUMÉ

Notre ouvrage suivit le trajet de certaines expressions idiomatiques roumaines qui ont été séparées irrémédiablement du contexte qui les a engendrées, telles *a drege busuiocul* « essayer en vain de réparer une gaffe » (littéralement : « assaisonner le basilic »), *a-și lua lumea în cap* « partir sans se soucier de ce qu'on laisse derrière soi » (littéralement : « se mettre le monde sur la tête »), etc. Les situations de ce genre sont en général sujettes à une tendance au décryptement par approximation, ce qui les rend viables dans la langue parlée.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
București, Calea 13 Septembrie nr. 13